

Dr. Ćiro Truhelka

O PRIPADNOSTI DONJOSLAVONSKIH ŽUPANIJA

Preveo s njemačkog Zdravko Horvat

Jedan od prvih povijesno-pravnih zbornika Mađarske *Tripartitum Verböczianum* iz 1517. bio je povodom spora o tri najistočnije županije Slavonije, a koji se u svoje doba vodio s mnogo ogorčenosti između Mađarske i Hrvatske i koji je konačno odlučen u korist ove posljednje.

Tripartitum navodi, naime, županije Vuka (Valco), Srijem i Požegu kao posebne dijelove Mađarske, dok su kao Slavonija uvrštene samo tri županije Zagreb, Križevci i Varaždin. Noviji mađarski povjesničari vodili su računa o verbecijanskom shvaćanju utoliko, ukoliko nisu tri prvospomenute županije ubrajali ni u mađarske, ni u hrvatsko-slavonske, nego su ih svrstali kao prekodravске, pri čemu su oni, možda, bili zavedeni oznakom »transdravanus« koja je u čisto zemljopisnom smislu upotrijebljena u povelji Ladislava IV iz 1281. godine za neka poblize neodređena hrvatska područja¹ (*Cod. Arpad. IX. 294*).¹ Ova, povijesnim spisima nikada dokazana, razdvojenost Slavonije bijaše povodom da se govorilo Slavonia inferior, koju su sačinjavale prvonavedene županije i o Slavonia superior s trima drugonavedenim županijama. Hrvati su dopuštali ovu nomenklaturu kao čisto zemljopisno pomaglaο, ali su zauzimali ponovljeno

NAPOMENA

Uredništvu Osječkog zbornika XVIII ponuđen je ovaj prijevod rada našeg poznatog arheologa, dugogodišnjeg direktora Zemaljskog muzeja u Sarajevu, inače rođenog Osječanina, dr. Ćire Truhelke. Taj je rad nastao u specijalnim okolnostima pri kraju prvog svjetskog rata, u vezi s posjetom grofa Tisze Sarajevu i tada aktualnim pitanjima pripadnosti donjoslavonskih županija (o svemu tome detaljnije u radu Šefika Bešlagića, »Povodom dolaska grofa Tisze u Sarajevo 1918. godine«). Unatoč usmjerenosti rada tadašnjim okolnostima i tadašnjim političkim potrebama, kao i znatnoj vremenskoj distanci od njegove pojave objavljivanja, koja je doprinijela njegovoj djelomičnoj zastarjelosti, uredništvo je ipak smatralo da ga treba objaviti, obzirom da obrađuje važne teme iz onih razdoblja naše prošlosti, koja su u novije vrijeme znatno zapostavljena, a ujedno ukazuje i na potrebne izvore i literaturu. Time se želi potaknuti rad na suvremenijoj obradi tih tema, i njihovoj kritičnoj revalorizaciji.

UREDNIŠTVO

odlučna stanovišta protiv toga da bi se iz ovoga izvodio neki posebni položaj donjoslavonskih županija i da ih treba smatrati kao izuzete od banske vlasti.

Međurječje između Drave i Save, u doba dok su rijeke bile još ne-savladive zapreke, a građenje velikih mostova nepoznato, činilo je takvo vanredno prirodno zemljopisno jedinstvo, kakvo se možda u cijeloj Evropi inače nigdje ne može naći i koje apriori isključuje etnografsku i upravnu razdvojenost. U stvari, ovo područje je već u predrimsko doba naseljavalo jedno jedinstveno pleme, pa su i Rimljani iz toga učinili jedno jedinstveno upravno područje i stoga treba prihvatiti, da su Hrvati, iako su prvobitno naseljavali samo gornji dio Slavonije — što bi trebalo tek dokazati — morali postati gospodari i donjeg dijela Slavonije. To je, stvarno, slučaj, jer koliko daleko unazad dostiže naše povijesno sjećanje, etničko stablo je i ovdje čisto hrvatsko i nikada se tamo nije čulo o mađarskom naseljavanju, izuzev manja skorašna naselja.

Za vrijeme narodnog kralja Petra Krešimira IV (1058—1069) dosegla je hrvatska država svoje najveće proširenje i, prema Šimiću, ne bi, doduše, Srijem pripadao toj državi. Sjeveroistočna granica prolazila je navodno od Zvornika duž Spreče do ušća Bosne, a odatle otprilike preko grebena Dilja i Krndije kod Vaške na Dravu tako da tu nisu pripadale župe Soli (Tuzla) i Srijem s Vukom kao i jedan dio županije Virovitica.² (*Usporedi Šišićeve karte u njegovoj »Povijesti Hrvata« I dio.*)² Ali tome proturiječi anonimna bilješka iz dvanaestog stoljeća što je pohranjena u Kaptolu u Splitu, u kojoj stoji da je ban Srijema jedan od sedam izbornih knezova Hrvatske, dakle, da je i Srijem bio u granicama Hrvatske³ (*Kukuljević, Jura regn. I, 21*)³. Neka kasnija vijest govori da bi Srijem 1096. pripadao Mađarskoj⁴ (*Klaić I, 148*)⁴ ali 1164. osvojio ga je car Emanuel i kada je Stjepan IV htio ponovo vratiti Srijem, poveo se dugotrajan rat, koji je završio 1168. time da su, ne samo Srijem, nego i Bosna i Hrvatska došli pod bizantsko vlašništvo. O tome, kako su se s obzirom na donje županije uspostavili odnosi neposredno po istjerivanju Bizantinaca, nedostaju poblizi podaci.

XIII stoljeće u povijesti Hrvatske bilo je utoliko posebno važno, što se u njemu izvršio prijelaz od starohrvatskog župskog ustrojstva ka kasnijem županijskom ustrojstvu što je ostalo do u novi vijek. Hrvatska država sastojala se od većeg broja manjih župa koje su se postepeno ujedinjavale u veće županije i na tom razvojnom stupnju, razumljivo, veoma znatno su oscilirale granice različitih županija. Tako je, na primjer, u donjoj Slavoniji županija Vuka (Valcou) bila čas samostalna, čas je bila usisana od tri granične županije: Srijem, Požega i Virovitica i s vremenom nastade kao posebna županija.

Još važnija je činjenica, da je opseg hrvatske autonomije stvaranjem sekundogeniture (pravo drugog sina, op. pr.) posebno naglašena. Već u prethodnim stoljećima bilo je hercega Hrvatske i Dalmacije (Emerih 1194, Andrija 1196), ali kralj Bela IV koji je i sam bio hrvatsko-dalmatinski herceg, proširio je i dalje ovo dostojanstvo time što je stvorio dostojanstvo *Dux Totius Slavoniae*, čije je područje vlasti obuhvaćalo sve hrvatske zemlje. Prvi herceg ove velike političke jedinice bio je Koloman 1226—1242, a da je ovo uređenje i dinastiji i Mađarskoj donosilo plodove, dokazuju Hrvati svojim sjajnim držanjem u povodu invazije Tatara. Taj Ducatus

Totius Sclavoniae bio je u budućnosti dodjeljivan drugorođenom kraljevom princu ili princezi i ovo dostojanstvo, za koje je kralj Andrija II rekao da je prima dignitas regiae prolis⁵ *Smičiklas, Cod. dipl. VIII—350*),⁵ u slučaju pomanjkanja nasljednika kraljevske krvi, odnosno naročito zaslužnih velmoža uz postojanje sedisvakancije (upražnjena vladarska stolica) bilo je dodijeljeno, odnosno prava hercega prešla su na bana čitave Slavonije (Banus Totius Sclavoniae).

Sada se područje vlasti hercega pružalo daleko preko današnje granice Hrvatske — Slavonije i važno je da su hercezi, zajedno sa svojim dostojanstvom, primili kao svoje osobno leno županije Virovitica, Vuka i Požega i najradije stolovali u tvrđavi Požega. Da ovi dijelovi nisu neposredno pripadali Mađarskoj nego vojvodini Slavoniji, dokazuje darovnica Bele IV iz 1263. godine⁶ (*Codex Arpad. III, 62*), koju je papa Urban IV potvrdio naredne godine svojom poveljom⁷ *Theiner, Monum. Hung. I, 272*). Prvo, tamo izričito stoji, da je Požega bila u vojvodini Slavoniji (in ducatu Sclavoniae constituta est) i drugo, kralj je tvrđavu Požega dao kao leno svojoj supruzi Mariji i prije toga pribavio suglasnost hercega Slavonije, to jest svoga sina Bele, što sigurno ne bi bilo potrebno, da je županija Požega bila neposredno mađarska. Pošto je kraljica Marija u 1266. dala nekom Migh-u u leno neka od svojih zemljišnih posjeda u županiji Požega, učinila je to izričito »de consensu et beneplacito domini nostri regis ac Belae duics Totius Sclavoniae«⁸ (*SM. Cod. Dipl. V, 412*).

Dokaz, da je također u vrijeme kada je hercegova stolica bila upražnjena i njegova funkcija prešla na bana »čitave Slavonije«, jeste što se banovo najvažnije nadležstvo, novčana komora gdje su kovani poznati i veoma omiljeni banski dinari, nalazilo 1256. u neposrednoj blizini Požege, u Pakracu (Puchur).

Pripadnost Požege vojvodini Tota Sclavonia, pri čemu se misli na čitavo od Hrvata nastavano područje kao političke jedinice, neka potvrdi okolnost da je kralj Andrija III 1299, kada je svog ujaka Albertina Morossinija imenovao hercegom Slavonije, njemu istodobno podijelio dostojanstvo župana Požege⁹ (*Sm. Cod. Dipl. VII, 350*).

Da je županija Vuka pripadala Slavoniji, vidi se odatle, što je povelju o povlasticama građana Vukovara iz 1231. ispostavio Koloman, herceg Slavonije, te je Vuka, prema tome, ležala na području njegove vlasti i da je kralj Bela IV, koji se tada zadržao u Virovitici, potvrdio ove privilegije. Da je Vuka bila podređena banu, može se posredno razabrati iz povelje o povlasticama đakovačke biskupije iz 1244. godine, gdje stoji da nijedan ban i nijedan knez od Vuke ne smije dirnuti njen posjed u županiji Vuka¹⁰ (*ibid. IV, 237*). Jednako skupoćjen dokaz o pripadnosti Vuke vojvodini jeste povelja Urbana IV iz 1264. g. kojom potvrđuje hercegu Beli njegove posjede u Baranji, Vuki, Somogy-u, Zali i Olchi, koji po njegovoj vlastitoj tvrdnji pripadaju vojvodini Slavoniji i iz čega je vidljivo da se ta vojvodina pruža znatno preko sjeverne obale Drave¹¹ (*Sm. Cod. Dipl. V, 302*). Napomenimo još da je 1291. ban Nikola istovremeno bio knez Vuke, da je vojvotkinja Tomasina, koja je stolovala u Požegi, 1300. naredila istragu protiv župana Vuke Demetra¹² (*ib. VII, 405*) i, konačno, da je herceg Slavonije Stjepan 1350. g. odredio Kaptol iz Bača da istražuje imovinske odnose u okolini Vukovara¹³ (*ib. IX, 607*) i tako je nestala ne samo i posljednja sumnja da je ova županija bitni sastavni dio Hrvatske-Slavonije, nego treba usvojiti da je i Bačka ležala na području hercegovе vlasti.

Da to isto vrijedi i za Viroviticu postoji niz dokaza od kojih neke samo neki budu izabiremo kao primjer. Herceg Slavonije Koloman posjedovao je 1239. Viroviticu¹⁴ *SM. Cod. Dipl. IV, 89*), 1252. ban Stjepan je utjecao na ispravak imovinskih odnosa u Zdencima kod Virovitice¹⁵ *ib. IV 486*), 1269. podijelio je herceg Bela hospitalcima Sv. Ambrozija (katolički viteški red, op. pr.) iste povlastice kakve je posjedovala Virovitica¹⁶ (*ib. V, 516*). Kao savršen dokaz za to da Virovitica nije pripadala neposredno Mađarskoj, spomenimo povelju vojvotkinje Elizabete iz 1275. godine, koja izričito kaže da se plemstvo ove županije ne treba odazivati nikakvom sudskom pozivu bilo kralja, bilo hercega, bilo nekog suca s onu stranu Drave¹⁷ (*Jura Regn. I, 84*).

O najistočnijoj slavonskoj županiji Srijemu i njegovu položaju prema Slavoniji ili Mađarskoj nema iz XIII stoljeća direktnih nagovještaja. Ovaj nedostatak može se objasniti time da je — dokle je poznato — prvi hrvatski zemaljski sabor, ili po srednjovjekovnoj terminologiji generalna kongregacija Slavonije, oko 1273. sazvao ban Matija¹⁸ (*Klaić o.c. I, 252*), zbog čega su povelje iz prethodnog doba rijetke, a i zbog toga što su srijemske povelje zbog ranih provala turskih najezdi bile većim dijelom uništene. Mi samo znamo da je u doba tatarske najezde 1242. neki Angelus nazvan gospodarom (dominus) Srijema¹⁹ (*Sm. Cod. Dipl. IV, 175*) te da se čini da je Srijem ubrzo potom postao neposredno kraljevo leno. To se može zaključiti iz toga što je Bela IV 1253. imenovao nadbiskupa kaločkog Benedikta za svog zamjenika²⁰ (*ib. IV, 540*) i da je u povelji iz 1276. spomenuto da je u Srijemu bilo kraljevih zemljišnih posjeda, nad kojim je — kao i nad županijom — vrhovni nadzor vršio Comes curialis²¹ (*ib. IV, 173*).

Ako je, dakle, Srijem bio krunsko dobro, to time nije ni u kojem slučaju rečeno da je on bio mađarski, jer kralj Mađarske bio je istovremeno i kralj Hrvatske i krunsko dobro moglo je isto tako biti hrvatsko kao i mađarsko. Za tvrdnju da je ova županija bila krunsko dobro, govori okolnost, da ju je kralj, kada je Srijem bio oslobođen od Turaka, poklonio Odescalchiju, ali ju jex, kratko poslije, kupio nazad da bi je darovao Albaniju.

Inače, Srijem je u XIII stoljeću došao u poseban položaj. Kada je, naime, u 1263. osnovana banovina Mačva (u Srbiji) i Rastislav imenovan banom, nedostajala je neposredna veza između Mađarske i te nove banovine. Posljedica ove neprilike bila je da se Mačva nije mogla dugo održati i već je 1282. otrgnuta od kraljice Elizabete, koja je kao vojvotkinja dobila Mačvu i Bosnu kao leno, i otpala iz saveza s Mađarskom. Tek Karlu Robertu, koji je 1319. osobno krenuo da ponovno osvoji Mačvu, je to uspjelo, pošto je pobijedio srpskog kralja Uroša II. Da bi tu novu tečevinu, što leži na najistaknutijoj točki na jugoistoku osigurao, vojni razlozi su zahtijevali da ova banovina bude koridor neposredno povezan s Mađarskom i da dobije zaštitu zaleđa, što je, razumljivo, samo Srijem mogao obaviti. Ako je Srijem, bilo pravno — bilo via facti, oduzet od banske vlasti da bi postao taj koridor, to se dogodilo s obzirom na banovinu Mačvu, a ne neposredno u korist Mađarske, već u korist novoosnovane banovine, pošto su 1316 — a ne kako Klaić navodi 1310.²² (*o.c. II, 214*) — županija Vuka i Srijema ujedinjene s banovinom Mačvom. U slijedećim desetljećima nosio je ban Mačve, pored svog banskog naziva, ujedno naziv kneza (Comes) Srijema i Vuke, a pored toga bila mu je povjerena uprava županijama Bacs, Bodrog i Baranja.

Važno je da u državnim ispravama pri nabranjanju nosilaca dostojanstva, banovi Mačve nisu navođeni s mađarskim dostojanstvenicima, nego stalno poslije njih kraj bana Slavonije. Tko je makar upola upoznat sa srednjovjekovnom državnim etiketom, može već odatle zaključiti, da Mačvu treba uzeti kao sastavni dio vojvodine Slavonije, ali koja ne pripada neposredno Mađarskoj. U redu banova kojima je, u pravilu, bila povjerena istovremeno i uprava nad županijama Srijem, Vuka, Bać-Bodrog i Baranja, navedeni su samo slijedeći: Pavao 1322—1328, Nikola 1328—1329, Ivan 1330—1334, Nikola 1335—1345, Dominik 1345—1353, Andrija 1354—1355, Nikola Gorjanski (Gara) 1355—1363, Dominik 1363, Nikola Gorjanski 1366.

I Požega i Virovitica ostali su netaknuti i zadržali su svoje vlastite župane. Plemstvo Vuke i Srijema običavalo je tada održavati svoje sabore u Baću²³ (*Cod. Andeg. I, 68, 351*) i tamo je bio Locus credibilis (notarijat, javno bilježništvo, op. pr.) obiju županija, a pojedini bilježnički spisi bili su ispostavljeni i u Kaptolu Đakovo.

Kada je, zbog prodiranja Turaka i njihovog rastućeg utjecaja na odnose u Srbiji, Mačva bila izgubljena, Srijem je uzdignut na banovinu i kao takav spomenut u članu 8. Decretum maius kralja Vladislava iz 1492. g.²⁴ (*Jura regn. III, 9, 10*), ali je bio, što naročito treba naglasiti, pored Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Beograda i Jajca, podređen hercegu Slavonije Ivanu Korvinu. Iz toga vremena potječe jedan važan spis, što za povezanost cijelog područja Slavonije ima neoborivu dokaznu snagu. To je grbovno pismo od 8. prosinca 1496. kojim kralj Vladislav dodjeljuje kraljevini Slavoniji novi grb i u njemu oba postojeća: stara slika grba (kuna), uključujući rijeke što označavaju Savu i Dravu, između kojih se prostire Kraljevina. O pripadnosti županija govori i okolnost da su one bile zastupljene na zemaljskom saboru od 1481.

U XV stoljeću tri županije: Vuka, Požega i Srijem bile su, dakle, bitni sastavni dijelovi Slavonije, ali ako su bile podvrgnute nekoj izmjeni u obliku uprave i povremeno izuzete od neposredne banske vlasti, bilo je to isključivo iz vojnih razloga i s obzirom na uvijek prijeteću opasnost od Turaka. Kao što je prije banu Mačve ili kasnije banovima odnosno kapetanima Šapca i Beograda bila povjerena uprava nad Srijemom i Vukom, tako su povremeno i vojvode Usore upravljali županijom Požega. Ali tada, po oslobođenju Jajca bila je, također, vlast bana Hrvatske i Slavonije bitno proširena, budući da je kao glavni kapetan obavljao vrhovnu vlast nad sjevernom Bosnom. Nesigurne prilike su sa sobom donijele, da su u to vrijeme i županijske granice znatno oscilirale. Da navedemo samo neke kao primjer, u XV vijeku dosizala je granica županije Križevac preko Valpova do blizu Osijeka.

XVI stoljeće bilo je za Slavoniju stoljeće beskrajnih katastrofa, što su uništile srednjovjekovne tradicije. 1521. Turci su osvojili istočni Srijem, 1526. Petrovaradin, Ilok, Osijek i Đakovo, 1536. Požegu, 1545. Valpovo, 1552. Viroviticu i ta područja su ostala stoljeće i po u turskim rukama.

Kada se 1699. Karlovačkim mirom turska Slavonija ponovo vratila kući Habsburg, novo uređenje odnosa u ponovo usvojenim zemljama bila je prva briga. Car Leopold je izdao 22. siječnja 1700. hrvatskim staležima dekret, po kojem su nekadašnji posjednici u ponovno vraćenim dijelovima dužni prijaviti zahtjeve na svoje posjede. U izdanom proglasu stoji do-

slovce: »Quum inter reliquos comitatus antehac Turcis deditios, jam vero auxiliante Deo victorios armis nostris neoacquisitos et recuperatos comitatus etiam in regnis nostris Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae situati, signanter autem Sirmiensis, Poseghaensis, Valcoensis, Crisiensis, Verowiticensis, Corbavensis et Likensis, in quantum neoacquisiti essent et jugoturcico eliberati...«, iz čega nedvojbeno proizlazi da su, prema najvišem (t. j. carevom op. pr.) shvaćanju, županije Srijem, Požega, Vuka i Virovitica bitni sastavni dijelovi kraljevine Hrvatske — Slavonije. Za ponovno pripajanje tri donjoslavonske županije ipak nisu poduzete konačne mjere. Samo Srijem, pošto je već 1688. djelomično oslobođen, bio je darovan Odescalchiju, a kasnije Albaniju, ali — budući da ratne operacije nisu bile konačno završene — bila je to samo prolazna mjera.

U 1715. godini izdao je car Karlo VI za ovo pitanje veoma važan dekret koji u članu 118. uređuje pripajanje ponovno vraćenih zemalja dijelova Hrvatske i Slavonije²⁵ (*Jura Regn. III, 143*). U tu svrhu bila je uspostavljena posebna komisija sa sjedištem u Zagrebu, čiji je predsjednik bio ban, zamjenik predsjednika Petar Keglević, a prvi asistent Baltazar Patačić²⁶ (*Jura Regn. III, 136*). Rad ove komisije prekinuo je turski rat koji je neposredno potom izbio i čije je glavno bojište bio Petrovaradin (1716). Budući da se položaj u narednim desetljećima nije smirio, moralo je ponovno sjedinjenje biti odloženo na bolja vremena. Ali pravni zahtjev Hrvatske za županije Donje Slavonije (Slavonia Inferior) bio je ponovljeno naglašavan u kraljevim dekretima, tako u dekretu Karla VI iz 1723. godine stoji: »Non secus de Lica et Corbavia Inferiorque Sclavonia ad sensum articuli 118 Anni 1715 cognoscenda cognituri, incorporanda incorporaturi, et complananda complanaturi, abrogandaque abrogaturi denonciantur...«. Ovaj član je ponovno potvrđen 1741. godine zakonskim članom 48—49, a kraljica Marija Terezija je u tom državnom aktu, poznatom pod imenom *Decretum Primum*, u članu 50. odredila da donja Slavonija, dakle, tri županije Požega, Virovitica i Srijem »clementer annuente Regia Maiestata juxta art. 118. ann. 1715« treba da budu predane banu. Paragraf 4. člana 18. istog dekreta određuje, da je povjerenik za pripajanje ban s hrvatskim staležima. Oni su predložili postavljanje posebne komisije za pripajanje, a uzeti su u obzir, kao njen predsjednik, Ljudevit Erdödy i kao povjerenici između ostalih, Aleksandar i Ljudevit Patačić, Fr. Čikulin i Sigismund Sinespergh. Kraljica Marija Terezija je potvrdila ovaj izbor svojim reskriptom upućenom 26. ožujka 1743. banu Karlu Batyany-ju. Međutim, rad ove komisije se samo vrlo malo odvijao.

Marija Terezija je 1. aprila 1745. izdala iscrpnu instrukciju koja je trebala biti mjerodavna za povjerenike zadužene za pripajanje i u kojoj, između ostalog, određuje da se dio zemlje što se nalazi između Dunava i Save i od linije povučene od Petrovaradina do Zemuna, a koji je do tada bio podređen županiji Bač-Bodrog, kao i sa Savom granični kotari, urede kao Vojna Krajina, a ostatak da se pripoji banskoj Hrvatskoj. Za povjerenika za pripajanje županije Srijem imenovan je (1. srpnja 1745) veliki župan Marko Bajačević, kao i župani Ladislav Vajay iz Požege i Ljudevit Patačić iz Virovitice za svoje županije.

Zastupnici županije Virovitica imali su 9. prosinca iste godine priliku da zauzmu stanovište za ponovno pripajanje i županijski sabor koji je

zasjedao u Osijeku, i koji je uputio hrvatskom saboru u Zagreb čestitku s dobrim željama, u kojoj je dao živog maha svojoj radosti što će biti provedeno konačno pripajanje. To isto je učinio srijemski županijski sabor 12. prosinca 1745.

Radi točnosti treba napomenuti da se u aktima, što se odnose na pripajanje, različito razmatraju županija Srijema i Donja Slavonija (Slavonia Inferior), ali uvijek kao pripadna pod bansku vlast.

Pošto je na taj način pripajanje zakonski utvrđeno i započeo rad, valjalo je obaviti detaljne radnje, uglavnom provesti točno razgraničenje županija. Aleksandar Patačić, koji je kao komesar upućen u Srijem, posvetio se, s naročitim žarom, svom zadatku i poslao je Hrvatskom saboru (glavnoj kongregaciji) iz Vukovara izvještaj datiran 2. srpnja 1746. i koji je bio oglašen.²⁷ (Čl. 18. ex 1746). Na istom zasjedanju oglašen je kraljevski reskript od 27. travnja 1746. koji je sadržavao kraljičinu ratifikaciju pripajanja²⁸ (Čl. 10. ex 1746).

Drugi iscrpni izvještaj, koji je sadržavao mnogo prijedloga za novo uređivanje poreza, sudstva i školstva, slao je Patačić samoj kraljici, koja ga je upoznala sa svojim iscrpnim reskriptom, a isto tako je bio saopćen hrvatskom saboru (generalnoj kongregaciji).

Tako su postepeno završeni poslovi vezani za pripajanje, ali time se nikada nije pojavila ni najmanja sumnja u državnopravnu pripadnost triju županija utvrđenu članom 23. takozvanog Decretum Secundum Marije Terezije iz 1751. godine da županije Srijem, Virovitica i Požega treba da šalju svoje zastupnike u hrvatski sabor gdje će u generalnim vijećima glasati²⁹ (*Jura Regn. III, 170*).

Kada je car Josip II dokinuo 1785. županijski ustav kako u Mađarskoj tako i u Hrvatskoj i umjesto toga uveo podjelu na okruge, bile su tri donje slavonske županije jedna od druge otrgnute. Požega je prepuštena zagrebačkom okrugu, a Srijem i Virovitica su dodijeljene okrugu Pečuh. Dokidanje županijskog ustava, a naročito odvajanje dviju županija koje su zakonski pripadale Kraljevini, izazvalo je u Hrvatskoj veliko uzbuđenje, koje je bilo nadmašeno samo od onog što je suspenzija županijskog ustava prouzrokovala u Mađarskoj i tako je car Josip morao već nakon kratkog vremena povući svoje reforme. Neposredna posljedica je da su obje odvojene županije opet došle pod bansku vlast i da su svoje ustavne zastupnike opet slale u hrvatski sabor (generalnu kongregaciju) u Zagreb. Tako je na saboru koji je zasjedao od 28. siječnja 1790. Požegu zastupao Filip Strižičić, podžupan, i sudac Karlo Odabašić, Viroviticu podžupan Antun Adamović i Karlo Delimanić, a Srijem podžupan Jos. Koczó i Jos. Posavec.

Kada je 1790. sabor u Bratislavi (njemački Pressburg, hrvatski Požun) htio dati protestantima u Mađarskoj pravo na sposobnost stjecanja zemljišnih posjeda, podnio je ban Ivan Erdödy 2. rujna svoj veto na to da bi taj zakon vrijedio i za hrvatski teritorij, jer je u suprotnosti s čitavim nizom zakonskih članaka koji ne dopuštaju protestantizam u Hrvatskoj³⁰ (*Jura Regn. I, 480*). Mađarski delegati su zastupali stanovište da ovi članovi vrijede za Hrvatsku, ali ne za one dijelove, gdje je zbog uvođenja jozefinske podjele a okruge banska vlast bila suspendirana. Protiv ovog shvaćanja Hrvati su odlučno prosvjedovali i Nikola Škrlec sastavio je spis pod naslovom »Fundamenta quibus ostenditur, tres inferio-

res Sclavoniae comitatus semper ad jurisdictionem regni et bani pertinuisse» u kojem je mađarsko shvaćanje pobio kao potpuno neosnovano. Ovo prosvjedno pismo s potpisima hrvatskih nuncija (poslanika op. pr.) bilo je uručeno saboru i na trošak biskupa Vrhovca 1790. g. također i tiskano³¹ (*Šišić, Pov. Hrv. III, 44*).

Na pitanje pripadnosti ovih triju županija nije ovaj intermezzo imao nikakva utjecaja. One ostadoše uvijek jednako pod Hrvatskom i samo 1807. došlo je između Mađarske i Hrvatske do spora zbog nekih dravskih i dunavskih otoka, zbog čega je u članu 30. takozvanog Decretum Quintum Franje I od 1807. bilo određeno da taj spor treba riješiti mješovita komisija za uređivanje granica koju će izaslati županije Virovitica, Srijem i Bač³² (*Jura Regn. III, 185*). Već način rješenja ovog malog prijepornog pitanja sadržava u sebi kraljevo priznanje hrvatskog stanovišta, ali je u Mađarskoj probudilo glad za zemljom i nije se uskoro smirio. Na saboru 1830. došlo je do žive rasprave između ove tri županije. Podžupan Virovitice Ivan Salonek, jedan od najrevnijih mađarona (pogrdno ime za pobornike potpunog vezivanja Hrvatske s Mađarskom, op. pr.), istupio je 14. kolovoza u korist pripadnosti ovih triju donjoslavonskih županija Mađarskoj i izdao brošuru pod naslovom »Litterae amicitiae unius e Croatis« u kojoj se trudio dokazati, da Požega, Virovitica i Srijem pripadaju Mađarskoj, a ne Hrvatskoj. Ovaj istup, koji Salopeku čak ni među Mađarima nije pribavio naročite simpatije, probudio je među hrvatskim nuncijima veliko ogorčenje. Svi nunciji iz prijepornih županija i čak Salopekovi kolege iz srijemskog Hegeduša prosvjedovali su protiv tog zahtjeva. Osim toga, hrvatski nunciji, naslućujući već prije da će doći do ove rasprave, nanovo su već 1832. dali tiskati spomenuto Škrlčevo prosvjedno pismo iz 1790. i kao najuvjerljiviji odgovor na Salopekovu brošuru podijelili među mađarske zastupnike. Na zasjedanjima odlučno su zastupali (hrvatski nunciji, op. pr.) stanovište da je Slavonija odvajkada i prije turske najezde bila ujedinjena s Hrvatskom i podređena banskoj vlasti.

Kada je mađarska strana uskoro zatim zahtijevala i odvajanje Primorja s Rijekom, hrvatski nunciji su prosvjedovali i protiv toga, te 14. travnja 1834. izjavili da kralj ne bi smio dopustiti komadanje Kraljevine³³ (*Up. Horvat: Najnovija povijest Hrvatske 48 i Šišić Hrv. Pov. III, 183*).

Zahvaljujući ovim odlučnim istupima morali su Mađari odustati od svojih zahtjeva i zadovoljili su se time što su u svojim službenim spisima ignorirali oznaku »Slavonia Inferior« za te tri županije, nadomjestivši je stalno poimeničnim navođenjem županije Požega, Virovitica i Srijem. Namjeru ovog postupka, kojim je trebalo stvoriti određenu predrasudu, odmah je hrvatska strana prozrela i hrvatski sabor je zakonskim člankom IV iz 1836. zaključio da se pozivom na najviši (to jest kraljev, op. pr.) reskript od 6. ožujka 1836. kojim će biti potvrđeni zakonski članovi 120. od 1715, 27. od 1723. i 23. od 1751. zahtijeva od kralja da se obustavi nezakonito poimenično navođenje tih triju županija i umjesto toga da se upotrebljava jedini zakoniti naziv Slavonia Inferior³⁴ (*Jura Regn. II, 287*).

Premda su sada ove tri županije, kako pravno tako i stvarno, bile i ostale bitni sastavni dijelovi Hrvatske, prijeporno pitanje koje je uskomešao Salopek nije se moglo smiriti. Na saboru u Bratislavi 1839. morali su hrvatski nunciji ponovno lomiti koplja za njihovu pripadnost. Kod oglašavanja gravamina (tužbe op. pr.) koja se trebala podnijeti kralju, zahtijevali

su Mađari da se pritužbe triju županija objave odvojeno od pritužbi Kraljevine Hrvatske a objedinjeno s isključivo mađarskim. Hrvati su prosvjedovali protiv ovakvog postupka koji bi se izjednačio sa sužavanjem opsega Kraljevine, pozivajući se na to da je opseg Kraljevine utvrđen već u kraljevu naslovu: »Kralj Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«; ali oni su postigli samo toliko da gravamina triju županija nisu doduše predložena uz mađarske, ali niti uz hrvatske, nego posebno. Uostalom, Mađari su u taj sukob unijeli novu notu time što su počeli ime Slavonije nadomještavati inače nerazumljivim nazivom Tótország³⁵ (*Acta congregationis regni a. 1840. Relationes ablegatorum*).

Budući se pretpostavljalo da se ovaj sukob neće uskoro smiriti, izabrao je Hrvatski sabor — u kojem su, uzgred spomenuvši, sudjelovali i predstavnici prijepornih županija — petočlani odbor (Al. Bužan, Stj. Kereskenyi, Jos. Brigljević, Nikola Mikšić i Ed. Zerpak) sa zadatkom da prikupi dokaze o pripadnosti ovih triju županija Hrvatskoj i o zakonitosti naziva Donja Slavonija. S ovim materijalom istupili su Hrvati na požunskom (bratislavskom) saboru iz 1840, naročito na 87. sjednici od 19. veljače, u raspravu o pripadnosti Slavonije Hrvatskoj, a rasprava je vođena s velikim ogorčenjem. Janković, Pejačević, Posavec, Marković i Farkaš prosvjedovali su protiv toga da se Slavonija smatra kao dio Mađarske i kanonik Haramustek je na osnovu povijesnih spisa dokazao da je Slavonija odvajkada, ali naročito od 1745. pripadala Hrvatskoj i da je tu bila samo jedna razlika, koja nije mjerodavna, naime, da su od 1751. porezi izjednačeni s onim u Mađarskoj. Mađarski govornici su zahtijevali da se napusti naziv Slavonija, protiv čega je i sam predsjednik sabora Szerencsy prosvjedovao upozoravajući na kraljev naslov i zemaljski grb. I zahtjev za odvajanje, a potom pripajanje triju županija Mađarskoj odbio je predsjednik s napomenom da do sada nije nijedan kralj izjavio da su ove županije bitni sastavni dijelovi Kraljevine Mađarske³⁶ (*Šišić, Hrv. pov. III, 233*).

Tako su zahtjevi Mađarske ponovno odbijeni, ali se u Mađarskoj nastavilo ignorirati naziv »Slavonia Inferior«, zbog čega je Hrvatski sabor članom 30. iz godine 1845. ponovno zaključio zamoliti kralja da odredi da se zadrži stara nomenklatura³⁷ (*Jura Rgn. II, 303*).

Opasne oblike je poprimilo prijeporno pitanje u 1847. godini, kada se na saboru u Bratislavi (Požunu) raspravljalo o zakonu o jeziku i kada je Lajos Kossuth ustrajao na tome da se mađarski utvrdi kao službeni jezik i za hrvatski teritorij. Na jedinstveno protivljenje sveukupnih hrvatskih delegata, nisu se Mađari usudili izglasati zakon čime bi se Hrvatskoj nametnuo zakon o jeziku koji bi bio podrugljiv za njenu povijest i autonomiju. Ali, Mađari su glasali za to, da i Hrvati u saobraćaju s višim mađarskim nadležstvima treba da se koriste mađarskim jezikom, dok paragraf 4. zakonskog prijedloga napominje da tri županije Požega, Virovitica i Srijem kroz narednih šest godina u unutarnjem službenom prometu mogu se kao i do sada koristiti latinskim, no po isteku ovih šest godina treba da ureduju na mađarskom. Unatoč jednodušnom prosvjedu hrvatskih delegata, kako poslanički, tako i gornji dom izglasali su zakon u ovom obliku, na što je ban Haulik sazvao bansko vijeće, koje je odbilo suglasnost na ovaj zakon tako da on za Hrvatsku nije postigao zakonsku moć i ostao neobjavljen. U sve oštirijim oblicima rastuća mađarizatorska i imperijalistička tendencija mađarske vlade dovela je ubrzo do neizbježnog loma s hrvatskom (vladom op.

pr.). Mađarskoj vladi, uglavnom, je ban Jelačić bio velika smetnja u ostvarivanju njene namjere te je znala kod cara ishoditi 10. lipnja 1848. manifest, koji je skinuo Jelačića s dostojanstva kao bana i s njegovih vojnih funkcija. Ovaj manifest nije Jelačiću nikada dostavljen, a niti je objavljen u Hrvatskoj i već tjedan dana poslije sam kralj osobno ga je porekao, pošto je 19. lipnja milostivo i u punoj časti primio bana na čelu deputacije koja je došla prosvjedovati protiv postupka mađarske vlade.

Međutim, mađarska vlada se odlučila u odnosu na Slavoniju na krajnje mjere, odlučivši se da ove tri županije anketira i imenujući zapovijedajućeg generala Hrabovskog povjerenikom za aneksiju. Da bi se potkopao Jelačićev utjecaj u Slavoniji, umnožen je manifest o otpuštanju od 10. lipnja u tisuću primjeraka i raspaćan u tri županije. Mađarska vlada naložila je prije svega županijskim saborima da opozovu svoje predstavnike u Hrvatski sabor i da ih upućuju u mađarski. Od svih je samo osječka županijska kongregacija (sabor) udovoljila toj želji i opozvala oba svoja zastupnika (Salopek, sin već spomenutog, i svećenik Tallian). Da bi spriječio udare što su ih planirali Mađari, krenuo je ban Jelačić osobno u Slavoniju. Njegov put je bio triumfalan pohod. U Požegi je 15. srpnja održao županijski sabor i svugdje je primljen s velikim entuzijazmom i svečano je manifestirana pripadnost županije Hrvatskoj. Dana 3. rujna u Virovitici ga pozdravlja 10.000 ljudi s velikim sjajem, a tu je i skinuo s položaja činovnike koje je već postavila mađarska vlada zamjenivši ih s hrvatskim³⁸ (*Horvat o. c. 123*). To što je namjeravala provesti mađarska vlada u Slavoniji, bio je početak revolucije protiv Hrvatske. Ban Jelačić je otada odlučno, s mačem u ruci, odbijao sva presizanja i otpočetak mađarsku revoluciju tako teško pogodio da se poraz kod Világosa može promatrati samo kao posljedica njenog držanja prema Hrvatskoj.

Svi otada izdani osnovni državni zakoni stoje na stanovištu da cjelokupno područje Slavonije čini nepodijeljenu i neodvojivu cjelinu s Kraljevinom Hrvatskom. Oktroirani ustav od 4. ožujka 1849. osigurava Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji potpunu autonomiju i nezavisnost prema Mađarskoj. Ovaj ustav je 6. rujna 1849. u Hrvatskom saboru ozakonjen i time priznat za osnovni državni zakon. To isto je ponovio kralj u kraljevu reskriptu od 7. travnja 1850.

Kada je 18. studenog 1849. na donjem dijelu Dunava osnovana srpska vojvodina, uvučena je i srijemska županija s tim da su pridodani i kotari Ilok i Ruma.

Dana, 1. siječnja 1852. uveden je Bachov apsolutizam, koji je opet donio podjelu na okruge sistirajući narednih deset godina ustavni život kako u Hrvatskoj tako i u Mađarskoj. Kada je patentom od 20. listopada 1860. opet uspostavljen ustav, uspostavljeni su u Hrvatskoj odnosi prema »Status quo ante«. Na Saboru, sazvanom u Zagrebu 15. travnja 1861. godine, sudjelovali su u punom broju poslanici ove tri prijeporne županije; samo iz Srijema došla su dvojica umjesto petnaest, jer je srpska vojvodina, doduše, bila napuštena, ali ponovno pripajanje kotara Ruma i Ilok još nije bilo izvršeno. Međutim, to se desilo za vrijeme zasjedanja te su u oba kotara obavljani naknadni izbori tako da je Srijem još u istoj sesiji bio zastupljen u punom broju.

Otada do današnjeg dana (20. rujna 1918. op. pr.) nije izvršen nijedan za Hrvatsku pravno obavezan državni akt, koji bi unio sumnju u neslužena prava na tri donjoslavonske županije, a kamoli osporavao i tako treba da se one i u budućnosti shvaćaju kao bitni sastavni dio Kraljevine (Hrvatske, op. pr.).

(Slijedi svojeručno napisana napomena Dr. Truhelke)

P. S. Ovu radnju napisao sam po želji zemaljskog poglavara Sarkotića i predao mu 20. septembra 1918. Bilo je to prigodom, kada je grof Tisza dolazio u Sarajevo, da kupi informacije za prisajedinjenje Bosne. Onda su neke mađarske novine zagovarale projekt, da se Bosna sjedini sa Hrvatskom, ali da Hrvatska odstupi Ugarskoj tri donjoslavonske županije. Radnja bila je žurna i svršio sam ju za tri dana.

BILJEŠKE

- ¹ Cod. Arpad. IX, 294
- ² Usporedi Šišićeve karte u njegovoj »Hrvatskoj povijesti« I, 1906.
- ³ Kukuljević, Jura Regn. I, 21
- ⁴ Klaić, Poviest Hrvata I, 148
- ⁵ Smičiklas, Cod. Dipl. VIII, 350
- ⁶ Cod. Arpad. III, 62
- ⁷ Theiner, Monum. Hung. I, 272
- ⁸ Smičiklas, Cod. Dipl. V, 412
- ⁹ Ibid., VII, 350
- ¹⁰ Ibid., IV, 237
- ¹¹ Smičiklas, Cod. Dipl. V, 302
- ¹² Ibid., VII, 405
- ¹³ Ibid., IX, 607
- ¹⁴ Smičiklas, Cod. Dipl. IV, 89
- ¹⁵ Ibid., IV, 486
- ¹⁶ Ibid., V, 516
- ¹⁷ Jura Regn. I, 84
- ¹⁸ Klaić, o. c. I, 252
- ¹⁹ Smičiklas, Cod. Dipl. IV, 175
- ²⁰ Ibid., IV, 540
- ²¹ Ibid., IV, 173
- ²² Klaić, o. c. II, 214
- ²³ Cod. Andeg. I, 68, 351
- ²⁴ Jura Regn. III, 9, 10
- ²⁵ Jura Regn. III, 143
- ²⁶ Jura Regn. III, 136
- ²⁷ Član 18 ex 1746.
- ²⁸ Član 10 ex 1746.
- ²⁹ Jura Regn. III, 170
- ³⁰ Jura Regn. I, 480
- ³¹ Šišić, Hrvatska povijest III, 44
- ³² Jura Regn. III, 185
- ³³ Uspor. Horvat, Najnovija povijest Hrvatske, 48, i Šišić, Hrvatska povijest III, 183
- ³⁴ Jura Regn. II, 287
- ³⁵ Acta congregationis regni a. 1840. Relationes ablegatorum.
- ³⁶ Šišić, Hrvatska povijest III, 235
- ³⁷ Jura Regn. II, 303
- ³⁸ Horvat o. c. 123

ÜBER DIE ZUGEHÖRIGKEIT DER UNTERSLAWONISCHEN KOMITATE

Zusammenfassung

Die vorliegende Studie zeigt, dass es in der Vergangenheit öfters Streitigkeiten zwischen Ungarn und Kroatien in Bezug auf die Zugehörigkeit Slawoniens gegeben hat. Ungarn äusserte mehrere Male seine Aspirationen auf dieses kroatische Gebiet. In dem geschichtlich-iuridischen Sammelwerk Ungarns »Tripartitum verböszianum« aus dem J. 1517. werden die Komitate Vuka, Syrmien (Srijem) und Požega als besondere Gebiete Ungarns angeführt. Der Verfasser führt historische Dokumente an, aus welchen ersichtlich ist das von den ältesten Zeiten an diese Gebiete entweder einen Teil Kroatiens bildeten oder ihre kroatische Selbständigkeit hatten. So wird z. B. angeführt das im XIII. Jhrh der König Bela IV. die Dignität Oux Totius Sclavoniaeschuf, dessen Teritorrium die kroatischen Gebiete umfasste. Aus dieser Zeit stammen einige Urkunden die bestätigen das einzelne kroatisch-slawnische Komitate, wie Virovitica und Vuka, zu diesem Gebiet gehörten. Einer der Beweise das Virovitica, z. B. nicht zu Ungarn gehörte, ist die Urkunde der Herzogin Elisabeth aus dem J. 1275. die ausdrücklich sagt das der Adel dieses Komitats keiner Gerichtsvorladung des Königs, oder des Herzogs, oder einer Richters, von jenseits der Drau Folge leisten müsse.

Es scheint das das östlichste Komitat Syrmien im XIII Jhrh. eine Zeitlang als Krongut geführt wurde, woraus man der Ansicht des Verfassers nach nicht schliessen könne das dieses Komitat ungarisch war, da der König der Ungarn auch König der Kroaten war.

Im XV. Jhrh. gehörten alle drei Komitate — Vuka, Požega und Syrmien zu Slawonien, obzwar sie zeitweise von der direkten Macht des Banus ausgenommen waren.

Im XVI. Jhrh. sind die Türken hier. Nach 150 Jahren der türkischen Okkupation wurde mit dem Frieden von Karlovci im J. 1699. das türkische Slawonien an das Haus Habsburg zurück gegeben und so sieht man aus dem Dekret des Kaisers Leopold aus dem J. 1700 das die Komitate Syrmien, Požega, Vuka und Virovitica wesentliche Bestandteile des Königreichs Kroatien-Slawonien bilden. Die Dekrete Karls VI. und später die Dekrete Maria Theresias bezeugen, das man ständig bemüht war die slawnischen Komitate entgeltig an das Bantum anzuschliessen und ihren rechtlichen Status zu regulieren. Auch nach der Auflösung der Komitate und der Gründung der Bezirke in Ungarn und Kroatien von Seiten Josephs II. bleiben die unterslawonischen Gebiete unter der Herrschaft des kroatischen Banus.

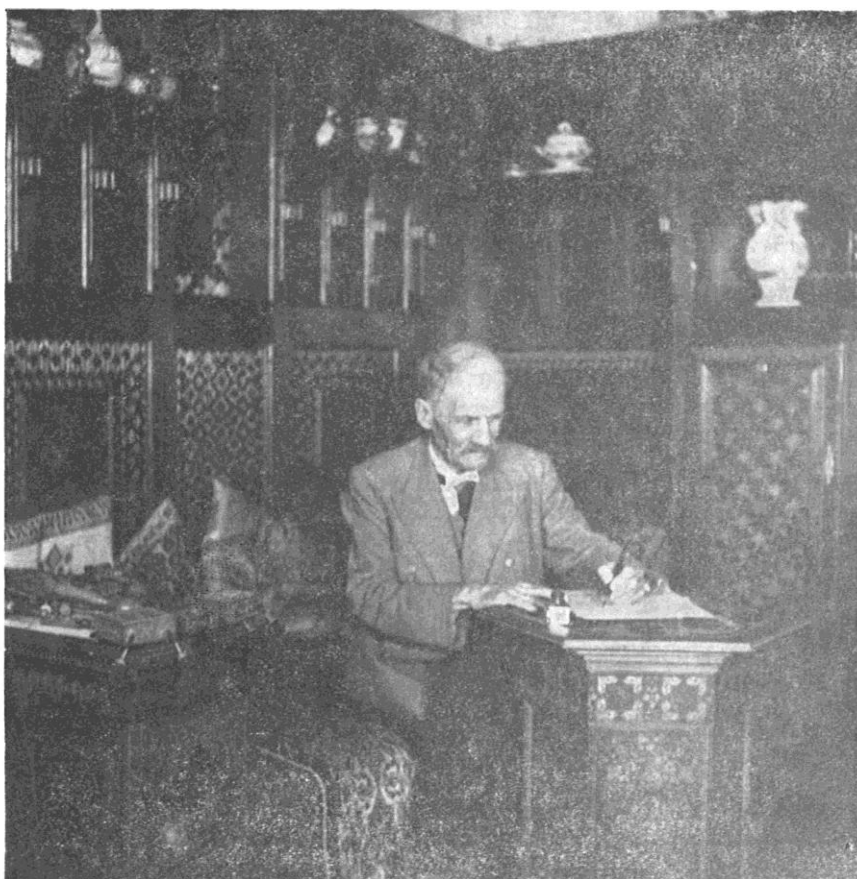
Aus einer Rechtsstreitigkeit aus dem J. 1807. zwischen Ungarn und Kroatien wegen einiger Drau und Donau Inseln. arbitrierte die gemeinsame Kommission, was bezeugt das eine kroatische Zuständigkeit bestand. Im J. 1830. trat der Magyaron Ivan Salopek mit der Idee auf, das die unterslawonischen Komitate zu Ungarn gehörten, aber er erlebte grosse Verachtung und Proteste aller kroatischen politischen Vertreter dieser Komitate. Auf dem Landtag von Breslau (Požunski sabor) im J. 1840. wurde auch eine Debate über die Zugehörigkeit Slawoniens geführt. aber es siegte die Ansicht das Slawonien zu Kroatien gehöre, mit der Anmerkung das bisher kein ungarischer König je erklärt habe das diese Komitate einen wesentlichen Bestandteil Ungarns bildeten. Die Bemühungen der Ungarn im J. 1847. auf dem Landtag von Breslau, das Ungarisch gesetzlich als Dienstsprache auf dem kroatischen Gebiete eingeführt werde, bleiben erfolglos.

Der Verfasser sagt das alle staatlichen Grundgesetze aus der Mitte des XIX. Jhrhs. und später auf dem Standpunkt stünden das das ganze Gebiet Slawoniens ein ungeteilte und untrennbare Einheit mit dem Königreich Kroatien bildeten.

Zum Schluss teilt der Verfasser mit das bis zu seiner Zeit kein Rechtsakt erfolgt sei der einen Zweifel über die wesentliche Zugehörigkeit der unterslawonischen Komitate an Kroatien aufkommen lassen könnte.

Zusammenfassung: Šefik Bešlić

Übersetzung: Marija Malbaša

*Dr. Ćiro Truhelka u svojoj sobi u Zagrebu 1942. godine
(foto Fuis)*